

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2024. № 12.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.12.56>

УДК 338.2

*М. Ф. Силенко,
к. е. н., виконавчий директор, Чернігівський РВ АМУ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6618-6775>*

ПОЛЮСИ ЗРОСТАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

*М. Sylenko,
PhD in Economics, Director, Chernihiv region office of AUC,*

GROWTH POLES AS A TOOL FOR TERRITORY DEVELOPMENT

У статті досліджено сутність поняття «поліус зростання», виявлено передумови походження теорії поліусів зростання та здійснено короткий історичний аналіз формування і вдосконалення концепції поліусів зростання. Особливу увагу сфокусовано на проблемах ідентифікації існуючих та складнощах у створенні нових поліусів зростання. Здійснено огляд кращих світових практик стимулювання економічного розвитку регіонів за допомогою застосування цього інструменту. Проаналізовано кращі надбання української економічної наукової школи у питанні формування поліусів зростання та виявлено найбільш цінні теоретичні розробки вітчизняних вчених у цій темі. Виявлено існуючі проблеми державного регулювання та нормативного визначення економічної категорії поліусів зростання. Аналізується вплив воєнної агресії росії на регіональні

диспропорції та необхідність їх вирівнювання, а також сучасний правовий контекст в Україні, включаючи зміни до законодавства та Державної стратегії регіонального розвитку. За результатами дослідження підкреслено необхідність розробки національної концепції полюсів зростання, з урахуванням поствоєнного відновлення економіки, децентралізації влади, залучення інвестицій та розвитку економічних кластерів.

This article investigates the concept of "growth poles," tracing its origins and theoretical evolution. Initially conceived in Europe as a tool to address the aftermath of World War II and promote accelerated development, the growth pole theory received significant contributions from prominent Western scholars, shaping its theoretical foundations and global applications. Over time, the concept gained traction and was implemented in diverse regions, including Europe and Africa.

The study explores the prerequisites for the emergence of growth pole theory, offering a brief historical analysis of its development and refinement. It focuses on the current challenges in identifying existing growth poles and the complexities of establishing new ones. Special attention is given to unresolved theoretical issues, such as the adaptation of the concept to contemporary economic realities. Growth pole theory, developed for mid-20th-century industrial economies, faces limitations in addressing the dynamics of the digital economy and globalization, where the localization of production is increasingly less critical.

This article reviews global best practices for stimulating regional economic development through growth poles, identifying success factors such as robust infrastructure, effective institutional frameworks, and public-private partnerships. Ukrainian contributions to growth pole theory are analyzed, with particular attention to the most valuable theoretical developments by domestic scholars. Despite significant academic progress, the absence of practical tools for implementing growth pole strategies in Ukraine remains a challenge.

The study highlights the impact of Russia's military aggression on regional disparities in Ukraine, underscoring the urgency of addressing these imbalances. It also examines the recent legislative and strategic advancements, including the inclusion of growth poles in Ukrainian law in 2022 and their recognition in the 2024 State Regional Development Strategy. However, critical issues such as the lack of a unified national growth pole concept and clear criteria for their identification persist.

The article emphasizes the need to develop a national framework for growth poles in Ukraine, incorporating post-war recovery priorities, decentralization, investment attraction, and economic cluster formation. Further research is necessary to establish objective criteria for identifying growth poles and to create a comprehensive strategy tailored to Ukraine's unique socio-economic and geopolitical context.

By addressing these issues, Ukraine can harness the potential of growth poles as a transformative tool for sustainable development, reducing regional disparities, and fostering integration with European economic systems.

Ключові слова: *регіон, регіональна політика, відновлення, демографія, диспропорції розвитку, полюс зростання, точки росту, стимулювання економічного росту.*

Keywords: *region, regional policy, recovery, demography, development disparities, growth pole, growth points, stimulation of economic growth.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ефективна регіональна політика держави повинна мати набір дієвих інструментів розвитку територій, що здатні вирішувати задачу подолання диспропорцій розвитку регіонів і громад. З іншого боку важливо виявити існуючі і стимулювати перспективні місцевості, що здатні забезпечити прискорений економічний розвиток. Їх називають полюсами зростання.

В умовах повномасштабної війни з росією для України важливо не тільки підтримати проблемні території, а й визначити локації з наявним чи перспективним потенціалом для стимулювання економічного росту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем виявлення та формування полюсів зростання займалися такі зарубіжні науковці Ф. Перру, П. Потье, Ж. Будвіль, Г. Мюрдаль, Х. Ласуен, А. Хрішман, Дж. Парр. Серед українських науковців питання полюсів зростання досліджували Т. Бондарук, Г. Підгрушний, А. Ткачук, І. Сторонянська та інші. Проте, в теорії і практиці застосування полюсів зростання існує низка не вирішених питань, які залишаються предметом дискусій серед науковців і практиків. Зокрема, ці питання стосуються ефективності застосування в різних умовах, соціальних та екологічних аспектів економічного зростання, а також застосування концепції полюсів зростання в умовах цифровізації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті — дослідити та узагальнити світовий досвід формування полюсів зростання як інструменту для стимулювання економічної активності і подолання диспропорцій територіального розвитку, а також здійснити їх аналіз на предмет можливого застосування в сьогоденні українських реаліях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з перших ввів поняття «полюс зростання» у науковий обіг французький економіст Франсуа Перру. У 1955 році науковець сформулював теорію полюсів зростання. На думку Перру, «полюси зростання» - це агломерації підприємств, що сконцентровані територіально і вирізняються поміж інших інтенсивними інноваційними процесами. Концепція «полюсу зростання» виступає органічною складовою загальної економічної теорії цього дослідника. Перру вважає, що в соціально-економічній системі сучасного капіталістичного суспільства немає ніяких внутрішніх спонукань, які штовхали б цю систему до встановлення рівності. Нерівність господарюючих одиниць має своїм наслідком деформацію економічного простору. З констатації нерівності і нерівномірності розвитку автор виводить необхідність удосконалення

капіталістичного укладу за допомогою державного регулювання, обґрунтувавши «теорію гармонізованого зростання» [1].

На початку впровадження концепції при визначенні поняття полюсів зростання застосовувався більше секторальний підхід, але у другій половині XX століття він поступився місцем просторовому. Одним із перших, хто розвивав цей напрям, був П. Потьє. Він запропонував ідею «осей зростання», що виникають між полюсами розвитку завдяки транспортним зв'язкам, які також стимулюють розвиток інфраструктури та збільшують потоки пасажирів і вантажів, формуючи просторовий каркас території [2].

У 60-х роках XX ст. Ж. Будвіль закріпив просторове бачення теорії полюсів зростання. Він показав, що в якості полюсів росту можна розглядати не лише об'єднання підприємств галузей-лідерів, але і конкретні території (населені пункти), які виконують в економіці регіону функції генераторів інновацій та прогресу [3].

У той же період Х. Ласуен висунув ідею, що полюсами зростання можуть бути промислові комплекси з експортною орієнтацією. Він вважав, що кожен полюс створює спеціалізацію, яка стимулює розвиток допоміжних і супутніх виробництв, формуючи у такий спосіб комплексний економічний профіль регіону. Цю теорію розвинув Г. Мюрдаль розвинув цю теорію. Він вважав, що полюси зростання можуть посилювати нерівність між ядром і периферією. Мюрдаль бачив у цьому загрозу і вважав, що для зменшення диспропорцій необхідне державне втручання [2].

Дещо протилежне бачення було в А. Хрішмана. У його теорії «прямого і зворотнього зв'язку» зростання економіки в країні за причин нестачі ресурсів відбувається незбалансовано. Хрішман виступив на підтримку теорії «незбалансованого росту», в умовах якого, одночасно, з'являється стимул для мобілізації потенційних резервів в інтересах розвитку. Автор доходить висновку, що просторовий зріст економіки в країні відбувається нерівномірно, у результаті рівні економічного розвитку територій зближаються, але не вирівнюються [4].

Теорія Франсуа Перру була розроблена в середині ХХ століття, коли економіка орієнтувалася на важку промисловість, фізичну інфраструктуру та концентроване виробництво. Сучасний контекст світової економіки вимагає врахування розвитку цифрової економіки та тенденцій глобалізації. В сучасному світі ключову роль відіграють інноваційні галузі, технологічні кластери та стартап-екосистеми. Відповідно, полюси зростання можуть бути не лише фізичними, а й "віртуальними" (наприклад, платформи, що об'єднують інноваційні компанії). В умовах глобалізації регіони більше не є ізольованими, оскільки вони включені в глобальні економічні мережі, що створює як додаткові можливості, так і конкуренцію. Відповідно, адаптація теорії полюсів зростання є надзвичайно важливим аспектом, особливо для регіонів із різними соціально-економічними умовами, рівнем розвитку та інституційною спроможністю.

Одним із найвідоміших сучасних теоретиків полюсів зростання є Джон Парр. Дослідник звернув увагу, що однією із найбільших основоположних суперечностей є відсутність чіткого розмежування між полюсом зростання як ознакою просторової економіки, що динамічно розвивається, та полюсом зростання як ключової концепції державних стратегій довгострокового економічного розвитку, тобто між поняттями «природний» («спонтанний») та «спроектований» («індукований») полюс зростання. Він зазначив, що у багатьох державних стратегіях явища, які описували спонтанний розвиток у межах регіональної просторової економіки, були помилково викладені як аргументи на користь створення спроектованих полюсів росту [5].

З огляду на теорію Джона Парра та сучасний контекст розвитку економічних відносин постає 2 суттєвих питання для подальших досліджень:

- 1) яким чином (за якими критеріями) можливо ідентифікувати природні (існуючі та /або потенційні) полюси зростання;
- 2) як спроектувати та розвинути новий полюс росту.

Ще одна важлива (якщо не основна) проблема - наразі немає одного взаємоузгодженого сучасного трактування поняття полюсів зростання у

світовій практиці. Різні країни та інституції по-різному його тлумачать. Для прикладу, у Франції полюсом зростання вважалися великі міста, що розташовані в регіонах та мали потенціал до економічного зростання, залучення в процес поширення інновацій та індустріалізаційних процесів периферійних територій. Натомість у Польщі полюсом є місто-субрегіональний центр, що було чи є адміністративним центром на місцевому рівні, є динамічним економічним центром та має інвестиційно привабливі території, доступний для жителів населених пунктів периферії, на яку поширюється його вплив у часовому вимірі. У Румунії полюсами зростання є міста регіонального значення, які належать до найбільших міст країни. Зокрема, ці міста мають найбільший потенціал сформувати навколо себе галузеві інноваційні агломерації та впливати на прилеглі території [2].

Проте спільною рисою усіх підходів можна назвати практику застосування концепції полюсів зростання — як інструменту регіонального розвитку, який передбачає стимулювання економічного зростання в так званих полюсах або центрах, поступово поширюючи розвиток на сусідні території та периферію [2]. Українська дослідниця точок економічного зростання Т.Бондарук пропонує ще одну спільну особливість: основою концепції полюсів зростання є визначення провідної ролі лідируючих галузей економіки [6].

Серед вітчизняних вчених значний внесок у теорію «полюсів зростання» здійснив професор Г. Підгрушний. Дослідник звернув увагу, що формування полюсів соціально-економічного розвитку (ПСЕР) є не тільки (чи навіть не стільки) результатом цілеспрямованих заходів регіональної політики держав, а наслідком об'єктивних проявів самоорганізації територіальної організації суспільства, що реалізуються згідно з фундаментальною властивістю суспільного простору — його поляризованістю. Підгрушний дійшов висновку, що, залежно від провідного фактора формуються ПСЕР промислового, науково-інноваційного, транспортно-логістичного, сервісного, рекреаційно-туристичного та інших

типів. Більшість реально існуючих ПСЕР належать до змішаних типів, де поєднується дія декількох чинників формування, що більшою мірою здатні забезпечити їх високий динамізм [7].

Варто згадати, що концепція полюсів зростання виникла у 1950-х рр саме у процесі пошуку інструментів повоєнної відбудови Європи. Вона була впроваджена в таких країнах, як Франція, Німеччина, Італія, Польща, Румунія, Молдова, Чехія, Болгарія, Велика Британія. Розвивали та стимулювали полюси зростання і африканські країни. Частина з них це здійснювала за підтримки Світового банку: Мадагаскар, Мозамбік, Демократична Республіка Конго, Сьєрра-Леоне, Буркіна-Фасо, Нігерія, ПАР) [2].

На основі аналізу попереднього досвіду різних країн дослідники полюсів зростання виділяють 3 основні групи передумов, в контексті яких зазвичай використовувались полюси зростання у світовій практиці [2]:

- ✓ Вирівнювання регіональних диспропорцій.
- ✓ Реагування на кризові ситуації.
- ✓ Інтеграція до міжнародних систем.

На жаль, в Україні сьогодні через воєнну агресію росії ми можемо спостерігати яскравий прояв двох зазначених передумов: істотно поглибились регіональні диспропорції та є необхідність системного реагування на кризові ситуації. Реальні перспективи вступу України до Європейського Союзу ставлять перед нами завдання максимальної і швидкої інтеграції до міжнародних та, зокрема, європейських систем. Тому і третя передумова також наявна. Наведені вище аргументи дають підстави вважати, що теорія формування полюсів зростання може бути застосовною на сучасному етапі для відновлення і прискореного розвитку повоєнної України.

В Україні тривалий період не було створено правових основ для формування полюсів зростання. Прийнятий у 2015 році Закон України «Про засади державної регіональної політики» [8] хоч і вважався прогресивним, але не передбачав формального визначення функціональних типів територій.

Перші реальні підвалини для диференційованого підходу при реалізації державної регіональної політики з'являються у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки (далі – Стратегія) [9]. У цьому документі зазначалось, що об'єктом у рамках регіональної політики є територія, яка характеризується специфічним набором соціальних, просторових, екологічних та економічних особливостей. У Стратегії декларувалось, що заходи щодо реалізації державної регіональної політики спрямовуватимуться на підтримку потенційних центрів економічного зростання. Такі центри можуть поширювати свій позитивний вплив на розвиток сусідніх територій та впливають на розвиток регіону в цілому, а також на підтримку інтегрованих проектів розвитку територій з особливими проблемами розвитку. Однак, такі заходи не набули системної реалізації до лютого 2022 року, а далі повномасштабне вторгнення росії в Україну унеможливило реалізацію цілей і завдань Стратегії.

У липні 2022 року Верховна Рада України вносить зміни до Закону України «Про засади державної регіональної політики» (далі – Закон), що передбачали ряд прогресивних новацій:

1) з'явилося поняття функціональний тип території - макрорегіон, мікрорегіон чи територіальна громада, які характеризуються сукупністю спільних соціальних, просторових, екологічних, економічних, безпекових та інших особливостей;

2) визначалось, що документи державної регіональної політики розробляються з використанням територіально-орієнтованого та безпекового підходу, що передбачає визначення функціональних типів територій.

Стаття 11-2 зазначеного вище Закону відтоді має формальне закріплення таких функціональних типів територій:

- 1) території відновлення;
- 2) регіональні полюси зростання;
- 3) території з особливими умовами для розвитку;
- 4) території сталого розвитку.

Закон визначив поняття «регіональні полюси зростання» - мікрорегіони, територіальні громади, що характеризуються значно кращими географічними, демографічними, соціально-економічними показниками розвитку порівняно з іншими подібними територіями регіону, та зростання яких позитивно впливає на суміжні території, регіон та/або державу в цілому.

Через фокусування уряду на українсько-російській війні та певній інертності Міністерства розвитку громад та територій України реалізація закладених у Закон норм була відкладена на тривалий період. Лише 13 серпня 2024 року Кабінет Міністрів України затверджує оновлену редакцію Стратегії [10], де враховуються наслідки повномасштабної агресії російської федерації проти України і задекларований розвиток різних функціональних типів територій. Цей документ передбачає, що заходи щодо реалізації державної регіональної політики, зокрема, спрямовуватимуться поширення позитивного впливу регіональних полюсів зростання (міських агломерацій, міст) та територій сталого розвитку, що сприятиме зменшенню диспропорцій у розвитку територіальних громад та якості життя людини.

Незважаючи на формальне закріплення у Законі і Стратегії поняття «полюс зростання» на сьогодні відсутня концепція формування полюсів зростання в Україні. Без наявності концепції неможливо сформулювати чітке бачення щодо ідентифікації полюсів зростання на основі об'єктивних критеріїв, оскільки для України адаптація теорії полюсів зростання має враховувати поствоєнне відновлення економіки та інфраструктури; децентралізацію влади та зміцнення місцевого самоврядування як в політичному, як і в економічному контексті; потребу залучення інвестицій, включаючи міжнародну допомогу та програми ЄС, а також розвиток економічних кластерів на основі наявних ресурсів (зокрема, в агропромисловому секторі, ІТ, зеленій енергетиці).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Концепція полюсів зростання зародилась у Європі як новий підхід до подолання наслідків Другої світової війни та пошуку інструментів

прискореного розвитку. Наукове обґрунтування і теоретичні підходи до визначення полюсів зростання набули подальшого розвитку у роботах відомих західних вчених, а сама концепція полюсів зростання набула значної популярності і була впроваджена як у країнах Європи так і в Африці.

Однак наразі немає єдиного взаємоузгодженого сучасного трактування поняття полюсів зростання у світовій практиці, а у теорії полюсів зростання існує кілька невирішених питань, які залишаються предметом дискусій серед науковців і практиків. Ключовими з них є проблема ефективності застосування в різних умовах, обумовлена тим, що теорія полюсів зростання потребує адаптації до сучасних економічних умов, де домінують цифрові технології та глобалізація, оскільки сама теорія була розроблена в умовах індустріальних економік середини ХХ століття.

Розвиток цифрових технологій в свою чергу обумовлює питання адаптації концепції полюсів зростання до умов, коли локалізація виробництва стає менш важливою через цифровізацію.

Українська економічна школа за період незалежності напрацювала чимало теоретичних матеріалів у розвиток теорії полюсів зростання. Однак, лише в 2022 році цей термін закріплюється у вітчизняному законодавстві, а в 2024 – у Державній стратегії регіонального розвитку.

Для України невирішеними є питання практичного впровадження теорії полюсів зростання. Відсутня відповідна концепція та критерії для ідентифікації полюсів росту.

Подальші наукові дослідження вбачаються у напрацюванні концепції формування полюсів зростання та визначенні критеріїв для об'єктивного визначення таких полюсів.

Література

1. Калашнікова Т.М. Надбання французької школи просторової економіки в контексті людського розвитку. *Глобальні та національні*

проблеми економіки. 2015. Вип. 4. С. 3-9. URL: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/02.pdf> (дата звернення: 12.12.2024).

2. Полюси зростання: шлях до економічного відновлення та євроінтеграції. Аналітичне дослідження Easy business спільно з Ukraine-Moldova American Enterprise Fund (UMAЕF). URL: <https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/1520/polyusi-zrostannya-prezentacziya.pdf> (дата звернення: 10.12.2024).

3. Bourdeville J. Problems of Regional Economic Planning. Edinburg: Edinburg University Press, 1968.

4. Бавико О. Є. Теоретико-методологічні основи розвитку регіонального економічного простору. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1140> (дата звернення: 09.12.2024).

5. Parr, J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 1. Origins and Advocacy. *Journal Urban Studies*. 1999. Vol. 36, no. 7. – Pp. 1195-1215 URL: <http://usj.sagepub.com/content/36/7/1195.full.pdf+html> (дата звернення: 09.12.2024).

6. Бондарук Т. Г. Точки зростання та їх роль в забезпеченні стійкого економічного розвитку територій. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 28. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/532> (дата звернення: 09.12.2024).

7. Підгрушний Г. П. Значення полюсів соціально-економічного розвитку у вдосконаленні територіальної організації суспільства. *Український географічний журнал*. 2013. № 4. С. 40-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UGJ_2013_4_10 (дата звернення: 09.12.2024).

8. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015 №13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 09.12.2024).

9. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. Дата оновлення: 13.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.12.2024).

10. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 р. № 940). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF/ed20240822#Text> (дата звернення: 10.12.2024).

References

1. Kalashnikova, T.M. (2015), “Achievements of the french school of spatial economy in the context of human development”, *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 3–9, available at: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/02.pdf> (Accessed 12.12.2024).

2. Easy business and Ukraine-Moldova American Enterprise Fund (UMAEF) (2024), “Growth poles: the path to economic recovery and European integration”, available at: <https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/1520/polyusi-zrostannya-prezentacziya.pdf> (Accessed 10.12.2024).

3. Bourdeville, J. (1968), *Problems of Regional Economic Planning*, Edinburg University Press, Edinburg, UK.

4. Bavyko, O.Ye. (2012), “Theoretical and methodological fondations of regional economic area”, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1140> (Accessed 09.12.2024).

5. Parr, J.B. (1999), “Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 1. Origins and Advocacy”, *Journal Urban Studies*, vol. 36, no. 7, Pp. 1195-1215, available at: <http://usj.sagepub.com/content/36/7/1195.full.pdf+html> (Accessed 09.12.2024).

6. Bondaruk, T.H. (2021), “Growth points and their role in ensuring sustainable economic development of territories”, *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 28, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/532> (Accessed 09.12.2024).

7. Pidhrushnyj, H.P. (2013), “The significance of socio-economic development poles in improving the territorial organization of society”, *Ukrains'kyj heohrafichnyj zhurnal*, vol. 4, pp. 40-47 available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UGJ_2013_4_10 (Accessed 09.12.2024).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine “On the principles of state regional policy”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (Accessed 09.12.2024).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution “State Strategy for Regional Development for 2021-2027”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 10.12.2024).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution “State Strategy for Regional Development for 2021-2027”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF/ed20240822#Text> (Accessed 10.12.2024).

Стаття надійшла до редакції 15.12.2024 р.